

ДА ПЫТАННЯ АБ СПОСАБАХ ВІРАЖЭННЯ СУБ'ЕКТЫЎНАЙ МАДАЛЬНАСЦІ НА ТЭКСТАВЫМ УЗРОЎНІ

Ермакова А. М. До пытання про способы віражэння суб'ектыўнай мадальнасці на тэкставым узроўні.

У статті аналізуюцца способы віражэння суб'ектыўнай мадальнасці на тэкставым узроўні, розглядаецца суб'ектыўная мадальнасць як тэкстоутворювальны фактар, здыснена спробу прадставіці процес фармування поля суб'ектыўнай мадальнасці.

Ключовыя слова: суб'ектыўная мадальнасць, поле суб'ектыўнай мадальнасці тэксту, мовна норма, варыянтнасць, кантраст, канвергенцыя.

Ермакова Е. Н. К вопросу о способах выражения субъективной модальности на текстовом уровне.

В статье анализируются способы выражения субъективной модальности на текстовом уровне, рассматривается субъективная модальность как текстообразующий фактор, предпринимается попытка представить процесс формирования поля субъективной модальности.

Ключевые слова: субъективная модальность, поле субъективной модальности текста, языковая норма, вариантность, контраст, конвергенция.

Ermakova E. N. To the question about the ways of expression of subjective modality text level.

The article analyzes the ways of expressing of subjective modality text level, is considered subjective modality as text factor attempt to represent the process of formation of the field of subjective modality.

Key words: subjective modality, field subjective modality text, language norm, variance, contrast, convergence.

Стылістычнае даследаванне публіцыстычных тэкстаў патрабуе тлумачэння моўнай структуры і моўных з'яў, зыходзячы з таго факта, што мова адыгрывае пэўную ролю ў жыцці грамадства і яе задача – абслугоўваць сферу чалавечых зносін. Па-першае, мова выконвае канцэптуальную функцыю, па-другое, азначна-камунікатыўную. Апошняя

не має дачинення да факталагічнага зместу, суб'ект выкарыстоўвае моўныя факты як сродак асабістай прысутнасці ў маўленчым акце: выражэння сваіх поглядаў, сваіх адносін, сваіх ацэнак, выказвання адносін, што ўсталёўваюцца паміж суб'ектам маўлення і аб'ектам. Да гэтых дзвюх функцый можна дадаць і трэцюю, тэкставую. Тэкставая функцыя (функцыя фарміравання тэксту) з'яўляецца інструментальнай у адносінах да канцэптуальнай і ацэначна-камунікатыўнай функцый, бо тэкст адначасова – гэта і акт камунікацыі, і змест, і ацэнка. І менавіта тэкст з'яўляецца адзінкай, рэlevantнай для стылістычнага даследавання.

Перад даследчыкам стаіць задача вылучыць стылістычна значныя адзінкі, якія фарміруюць поле суб'ектыўнай мадальнасці, уявіць нейкую мадэль, сістэму, што з'яўляецца вынікам злучэння гэтых моўных адзінак.

Важным бачыцца вырашэнне праблемы рэlevantнасці для вызначэння функцыянальнага стылю тэкставай катэгорыі суб'ектыўнай мадальнасці. Вылучэнне такой моўнай сістэмы, як публіцыстычны стиль, патрабуе шырокага лінгвістычнага аналізу тэкстаў. Цяжкасць на шляху гэтага аналізу – разнароднасць, неідэнтычнасць публіцыстычных тэкстаў, часам жанравая размытасць, і калі ўдасца знайсці «аб'яднаўчую ідэю», можна будзе гаварыць пра вырашэнне праблемы функцыянальнага стылю. Глобальнасць, значнасць праблемы патрабуе даследавання больш прыватных пытанняў, у тым ліку і звязаных з роляй катэгорыі суб'ектыўнай мадальнасці ў фарміраванні публіцыстычных тэкстаў.

У працэсе інтэрпрэтацыі тэксту важным аказваецца паняцце варыянтнасці, бо пытанне моўнай мадальнасці з'яўляецца часткай пытання аб адпаведнасці формы зместу. Мы разглядаем мадальнасць як адзін з параметраў, што абумоўлівае адбор моўных форм. Адсюль і магчымасць варыянтнасці, наяўнасці адрозненняў, якія здольны спрыяць адэкватнаму тлумачэнню варыянтаў.

Важным для стылістычнага аналізу з'яўляецца і пытанне нормы. Стылістычная з'ява не можа быць ахарактарызавана на аснове агульнамоўнай нормы, таму і пытанні актуалізацыі патрабуюць вызначэння такога паняцця, як стылістычны кантэкст. Па-першае, стиль не існуе па-за тэкстам, па-другое, стылістычныя эфекты залежаць не столькі ад саміх знакаў, колькі ад іх узаемадзеяння, таму інтэрпрэтацыя тэксту не павінна зводзіцца да пасіўнай інвентарызацыі фігур. У сувязі з гэтым паўстае пытанне аб выражэнні суб'ектыўнай мадальнасці на розных узроўнях.

Пашырэнне аб'ёму моўнай мадальнасці за кошт суб'ектыўна-мадальных значэнняў служыць тым мастком, што звязвае граматычны

аналіз сказа і тэксту. Такім чынам, суб'ектыўна-ацэначная мадальнасць можа праяўляцца як на фразавым, так і на тэкставым узроўні. І калі фразавая мадальнасць выражаецца граматычнымі або лексічнымі сродкамі, то тэкставая, акрамя гэтых сродкаў, праяўляецца ў характарыстыцы герояў, у сентэнцыях, у актуалізацыі асобных частак тэксту і г.д. Іншымі словамі, у такім значным па памеры аб'екце, як тэкст, многія з'явы аказваюцца пераплеценымі. Тэкставая мадальнасць выяўляецца тады, калі чытач у стане ўявіць сабе пэўнае тэматычнае поле, якое ўтворана раскіданымі ў тэксце адзінкамі розных моўных узроўняў.

Асноўным пытаннем, на якое павінен даць адказ даследчык падчас стылістычнага аналізу тэксту, з'яўляецца пытанне пра тое, якую дадатковую інфармацыю, акрамя звычайнага паведамлення пра падзею, нясе ў сабе тэкст.

«Я – артыстка, я – загадка...» Слушина. Гучыць, як эпіграф. Нездарма ж гэтай песняй пачынала сваю сустрэчу з публікай герайна бенефісу. Праўда, эпіграфам да яго сталіся радкі з іншай песні: «Мая спеўная душа не стамляецца...» Таксама слушина! І ў гэтым жа таксама яна – артыстка, загадка. Хаця загадкавай артысткай яе не называлі, здаецца, ніколі. А між тым...

Між тым: хіба не загадка – ейны творчы лёс?

У «Чараўніцах» пачынала. У складзе «Верасоў» зведала гонар лаўрэата Усесаюзнага конкурсу артыстаў эстрады. Як сольная выканаўца 15 гадоў таму атрымала дыплом Усесаюзнага конкурсу артыстаў эстрады і адзіны спецыяльны прыз за лепшую апрацоўку народнай песні. Выступала ў Балгарыі, Бельгіі, Германіі, Лаосе, Сірыі, Чэхіі, Славакіі, Фінляндыі, Польшчы, у краінах СНД. Павандравала (і вандруе) па ўсёй Беларусі, дзе іматлікія прыхільнікі ўспрымаюць і прымаюць яе як сапраўдную артыстку. А яна – во дзіва! – нават заслужанай артысткі Беларусі звання не мае.

Ох, ужо тыя званні: дадуць – не дадуць... Такой бяды! Галоўнае, мае яна іншае, тое, што Богам даецца і лёсам. Талент спявачкі. Вялікую добрую душу. Шчырыя вочы. Таварыскасць і ўменне сябраваць. Сваю публіку. Любоў блізкіх. Мае імя: Надзея Мікуліч.

Перад намі закончаны тэкст, які перадае інфармацыю пра Надзею Мікуліч. Аб'ектыўны бок інфармацыі ўскладняецца суб'ектыўна-ацэначнымі адносінамі да аб'екта маўлення.

«Я» аўтара экспліцытна ў тэксце не выражана, аднак падчас чытання мы адчуваем, што ў наяўнасці суб'ект маўлення, які кантралюецца ўнутраным «эга». У якасці эгацэнтрычнага слова выкарыстана «гэта» (імя спявачкі, аб'ект маўлення), тое, што ў момант

гутаркі займае цэнтральнае месца. «Гэта» мы можам вызначыць як эгацэнтрычнае слова, бо яму надаецца дадатковы кампанент значэння – той суб’ектыўны змест, што ўкладзены ў яго аўтарам. Аўтар суадносіць аб’ект з сабой і параўноўвае сваю ацэнку з ацэнкай, дадзенай іншым суб’ектам. Надзея Мікуліч – выдатная спявачка, аднак яна не заслужаная артыстка Беларусі, бо тыя, ад каго залежыць прысуджэнне гэтага звання, з суб’ектам маўлення не згодны. Назіраем характэрны для публіцыстыкі прыём сутыкнення поглядаў. Камунікатыўная задача аўтара – давесці да чытача слухнасць сваіх перакананняў. Для гэтага аб’ект абмалёўваецца так, каб прымусіць чытача прыняць аўтарскую ацэнку. Нават зместава-фактурная інфармацыя можа імпліцытна выразіць аўтарскую ацэнку: Надзея Мікуліч – лаўрэат, мае дыпламы, прызы, выступала і выступае ў многіх краінах свету, павандравала па ўсёй Беларусі. У сказах, якія перадаюць гэтую інфармацыю, суб’ектыўная мадальнасць фразывага ўзроўню не выяўляецца. Аб’ектыўная інфармацыя паступова афарбоўваецца асабістымі адносінамі аўтара, перарастае ў суб’ектыўна-ацэначную мадальнасць тэкставага ўзроўню.

Пры інтэрпрэтацыі прагматычнай мовы тэксту мы ўлічваем магчымыя сітуацыі выкарыстання, тыя апэратары, што могуць уплываць на значэнне, ацэнку «гэтага». Калі ў якасці апэратара x (функцыі $y = y(x)$) ужыць апэратар «я», мы можам назіраць наступныя інтэрпрэтацыі «гэтага»:

«Я» аўтара – «Яна – артыстка, *загадка*».

«Я» соцыума – «Хаця *загадкавай* яе не называлі, здаецца, ніколі».

«Я» чытача можа выразіць згоду або не з адной з пазіцый або выявіць адрозны, індывідуальны погляд.

Калі ўзяць пад увагу часавы апэратар, то таксама магчымы розначытанні: сёння яна не *заслужаная* артыстка, а заўтра *заслужаная* (павінна быць, на думку аўтара).

Адначасова значэнне «гэта» з’яўляецца і адносным: яна не заслужаная для афіцыйных асоб ад культуры і яна заслужаная для шматлікіх прыхільнікаў.

Поле суб’ектыўнай мадальнасці фарміруецца на аснове катэгорыі ацэнкі. «Гэта», Надзея Мікуліч, ахарактарызувана як артыстка, загадка, народная, якая мае талент спявачкі, вялікую добрую душу, шчырыя вочы, таварыкасць, любоў блізкіх... Ацэнка дадзена пры дапамозе нейтральнай лексікі з рацыянальна-ацэначнай канатацыяй. Аднак па меры нагнятання лексічных адзінак лагічная ацэнка перарастае ў эмацыянальную. У гэтым радзе нават уласнае імя губляе сваю намінацыйную функцыю і выступае ў якасці ацэнкі: «Мае імя: Надзея

Мікуліч». Тэкст сведчыць пра песную ўзаемасувязь рацыянальнага і эмацыянальнага. Эмацыянальнай з'яўляецца непасрэдная рэакцыя на аб'ект: «*А яна – во дзіва!* – нават заслужанай артысткі Беларусі звання не мае... *Ох, ужо тыя званні: дадуць – не дадуць... Такой бяды!* *Мая спеўная душа не стамляецца...*» Таксама слухна!».

Экспрэсія гэтай рэакцыі падкрэсліваецца клічнай інтанацыяй. Па экспрэсіўнаму зместу да гэтых сказаў набліжаецца сказ з рытарычным пытаннем: «*Між тым: хіба не загадка – ейны творчы лёс?*» Камунікатыўная каштоўнасць модуса ў гэтым сказе пераважае.

Назіраем у тэксце і выпадкі мэтанакіраванай вылучанасці, актуалізацыі. Што дасягаецца шляхам інверсіі: «*...нават звання заслужанай артысткі Беларусі не мае*», парцэляцыі: «*Галоўнае, мае яна іншае, тое, што Богам даецца і лёсам. Талент спявачкі. Вялікую добрую душу. Шчырыя вочы. Таварыскасць і ўменне сябраваць. Сваю публіку. Любоў блізкіх*».

Агульнае суб'ектыўна-мадальнае значэнне тэксту – Надзея Мікуліч мае імя, што вышэй за ўсе афіцыйныя званні. Гэтае значэнне ў тэксце часткова выражана вербальна: «*Мае імя: Надзея Мікуліч*».

У стылістычным даследаванні тэкстаў М.Рыфатэр прапануе абапірацца на два важныя крытэрыі – кантраст і канвергенцыю. Стылістычны прыём, разгледжаны на ўзроўні сказа, з'яўляецца экспрэсіўным, аднак, калі некалькі стылістычных прыёмаў стаяць побач, яны надаюць адзін аднаму дадатковую экспрэсіўнасць:

Вы казалі, што працягласць жыцця алкаголікаў на 25 гадоў меншая, чым у сярэднім па краіне. Але ж трэба мець на ўвазе і тое, што яны скарачаюць не толькі ўласнае жыццё, а і сеюць смерць вакол сябе. П'яны за рулём, п'яны ля станка, п'яны ў сям'і... У адной з газет мне нядаўна кінулася ў вочы інфармацыя, наводле якой у Беларусі толькі за адзін дзень (22 лістапада г.г.) было зарэгістравана 6 забойстваў сярод сваякоў. Вось толькі некалькі прыкладаў. У вёсцы Ярашэвічы Аршанскага раёна п'яны чалавек перарэзаў горла брату, а потым навесіўся сам. У Жабінкаўскім раёне п'яны трактарыст зачачіў сваім трактарам жонку, якая стаяла на дарозе і трымала на руках 3-гадовага сына, які пры падзенні моцна ўдарыўся і пасля памёр у бальніцы. У Мінску пасля сумеснай п'янке жонка пярнула мужа нажом у сэрца і забіла яго... Дальбог, зусім звар'яцелі людзі ад той гарэлкі!

Суб'ектыўная мадальнасць тэксту фарміруецца шляхам спалучэння зместава-фактуальнай інфармацыі (пералічэння фактаў), якая пададзена ў форме рацыянальнага выкладу, і эмацыянальнай ацэнкі гэтых фактаў, якая выяўлена пры дапамозе экспрэсіўных

сродкаў, шляхам спалучэння стылістычных прыёмаў:

1) рацыянальны выраз «скарачаюць жыццё тым, хто побач» заменены метафарай «сеюць смерць вакол сябе»;

2) ужыты паралелізм у пабудове сказа («П'яны за рулём, п'яны ля станка, п'яны ў сям'і»);

3) рытм створаны трайным паўторам (фанетычны прыём спалучаецца са зместам, значэннем: паўторанае некалькі разоў стварае ўражанне аб вялікай колькасці, распаўсюджанасці з'явы);

4) эпітэт п'яны, паўторыны некалькі разоў у тэксце, набывае экспрэсіўнае значэнне;

5) выказванне завершана клічным сказам, які падкрэслівае экспрэсіўнасць ацэнкі.

Прыведзены прыклад добра ілюструе, у якой ступені дэкадаванне можа кантралявацца аўтарам. Вылучыўшы ў якасці эгацэнтрычнага слова «гэта» п'яны, суб'ект маўлення шматлікімі спосабамі спрабуе засяродзіць на ім увагу. Вядома, што прамым сродкам, які рэалізуе мадальнасць у сказе, з'яўляецца эпітэт. У тэксце ён губляе свае прагматычныя якасці, бо ўяўляе характарыстыку аднаго, асобнага аб'екта. Аднак і эпітэт (нават тады, калі п'яны выступае ў ролі суб'екта сказа, ён не губляе сваёй атрыбутыўнай функцыі), шматразова паўторыны, становіцца выразнікам тэкставай мадальнасці. Тым больш, што ўвесь час на ім засяроджваецца ўвага, яго экспрэсіўнасць узмацняецца экспрэсіўнасцю іншых стылістычных адзінак.

Вельмі спрощана канвергенцыю эпітэта п'яны можна ўявіць наступным чынам:

Канвергенцыя з'яўляецца стылістычным фактарам, бо яна забяспечвае захаванне суб'ектыўнай інфармацыі, зашыфраванай у тэксце.

Трэба адзначыць, што сучасная публіцыстыка імкнецца пазбягаць адкрытых ацэнчых вывадаў, аддае перавагу ўздзеянню на рэцыпіента апасродкаванымі шляхамі, у тым ліку і шляхам эмацыянальнага заражэння. Такія тэксты валодаюць выразным полем суб'ектыўнай мадальнасці, якое часам трымаецца на ўнутранай,

тэкставай вобразнасці. Якім жа шляхам нараджаецца вобразнасць тэкставага ўзроўню?

«Хочаш жыць – умей круціцца...» Дзе і калі ўзнікла-нарадзілася гэтая прымаўка? Быў жа час, калі яна начыста выходзіла з ужытку, адчувалася зрэдку ў крымінальным асяроддзі. А цяпер вось амаль ганарова прамаўляецца і ў коле нібыта інтэлігентных людзей. А як жа! «Хочаш жыць – умей круціцца!» Умей што-небудзь танней купіць і даражэй прадаць. Куплю-прадам! Абвесткі аб гэтым запаўняюць газетныя палосы...

А дзівак-паэт, між тым, насуперак гэтаму ўсеагульнаму куплянню-прадажніцтву, наіўна і цнатліва кажа: «Што на зямлі чалавека трымае? Тое, што нельга прадаць і купіць... Што нас у свеце падманым ратуе? Тое, што нельга купіць і прадаць...» Купіць і прадаць нельга Радзіму, Любоў ды Сумленне. Толькі ж – хто ўчуе дзівака-паэта? А сёй-той, учуўшы, яшчэ і пасміхнецца: «Радзіма? Любоў? Сумленне? Усё гэта заляжалы тавар...». Вось і круцімся... жывём...

Стрыжнявое слова тэксту – дзеяслоў круціцца. У тэксце шматзначны дзеяслоў ужыты ў складзе прымаўкі «Хочаш жыць – умей круціцца», дзе набывае размоўнае значэнне «быць у пастаянным клопаце». Аднак у працэсе разгортвання сэнсу актуалізуюцца і іншыя значэнні дзеяслова: «рухацца па кругу або паварочвацца вакол сваёй восі», «беспарадкава рухацца», «быць ахопленым віхравым рухам», «выкручвацца, хітрыць» і інш. Такая полісемантычнасць дазваляе аўтару стварыць вобраз пастаяннага руху па замкнёным коле: грошы – тавар – грошы, бо хочаш жыць – умей круціцца (умей купіць, умей прадаць). Хочаш жыць – шукай грошы, няма грошай...прадай тое, што маеш. («Вось і круцімся... Жывём...») – мы, усе, бо ўжыты дзеясловы ў форме цяперашняга часу, 2 асобы, множнага ліку). Прыведзены прыклад паказвае, што ў складаных семантычных сітуацыях, дзе з адным і тым жа найменнем звязана некалькі сэнсаў, шматзначнасць можа быць выкарыстана са стылістычнымі мэтамі – паслужыць асновай тэкставай вобразнасці. Семантычная шматзначнасць ўяўляе не проста дасціпную заўвагу, а адыгрывае большую ролю. Яна можа спрыяць вылучэнню важных думак і імплікацый або нават адыгрываць самастойную ролю ў структуры ўсяго твора.

Прадпрымаючы спробу выяўлення суб'ектыўнай мадальнасці на тэкставым узроўні, даследчык непазбежна сутыкаецца з цэлым шэрагам праблем:

1) з неабходнасцю выпрацоўкі сістэмы крытэрыяў для стылістычнага аналізу тэкстаў. Разнароднасць спосабаў аналізу –

сведчанне таго, што праблема крытэрыяў не вырашана;

2) папярэдняе назапашванне і класіфікацыя моўных фактаў, якія фарміруюць поле мадальнасці на фразавым узроўні, павінна стаць асновай для далейшага вывучэння суб'ектыўнай мадальнасці як тэкстаўтваральнага фактара. Як уявіць працэс фарміравання поля суб'ектыўнай мадальнасці, каб не збіцца на банальнае падсумаванне сродкаў фразавога ўзроўню?

3) як выявіць думку аўтара, калі яна жыве асобна ад тэксту («эга»)? Суб'ектыўна-мадальнае значэнне тэксту поўнаасцю, у сукупнасці ўсіх сэнсавых адценняў, выявіць не ўяўляецца магчымым. Таму неабходна разглядаць формы і коды, што сігналізуюць пэўны сэнс, і інтэрпрэтаваць яго. На шляху выяўлення суб'ектыўна-мадальнага зместу тэксту мы не можам паставіць перад сабой задачу знайсці адзіны змест, бо тэкст сэнсава шматзначны. Такі падыход сутыкаецца з праблемай інтэрпрэтацыі выбару – з усім тым, што ўключаецца ў апазіцыю чалавек / знак;

4) з неабходнасцю выяўлення сістэмнасці сродкаў выражэння суб'ектыўнай мадальнасці. Для гэтага важнай з'яўляецца распрацоўка статыстычных метадаў даследавання;

5) у даследаваннях такога тыпу дапускаецца пэўная ступень свабоды ў тлумачэнні функцыянавання з'яў мовы. Звязана гэта з немагчымасцю фармалізацыі такой важнай для даследавання з'явы, як падтэкст.

Такі кароткі пералік далёка не ўсіх пытанняў інтэрпрэтацыі тэкставай катэгорыі суб'ектыўнай мадальнасці ў публіцыстычных тэкстах.

Стаття надійшла до редакції 11.11.2013 р.